

**Є. А. Пінчук, д-р філос. наук, пров. наук. співроб.,
Інститут вищої освіти НАПН України**

ЦІННОСТІ УНІВЕРСИТЕТУ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ВИКЛИКИ ТА ЗАГРОЗИ

Розглядається трансформація академічних цінностей університетської освіти під впливом ринкових відносин. Визначаються як позитивні, так і негативні сторони комерціалізації наукової та викладацької діяльності, виклики та ризики, пов'язані з сучасними напрямками модернізаційних процесів у системі вищої освіти.

Ключові слова: філософія освіти, академічні цінності, глобалізація, модернізація освіти.

За доби глобалізації, коли людство починає усвідомлювати необхідність сумісних дій з вироблення загальної політики, покликаної забезпечити життєздатність сучасної цивілізації, особливого значення набуває культура в таких її функціях як передача духовних цінностей від одного покоління до іншого, визначення життєвих цінностей та ідеалів. Одним із механізмів реалізації культури суспільства є вища освіта – найважливіший соціальний інститут трансляції культурних норм, ідеалів і особлива форма відтворення національно-культурного світу. Саме можливості освіти зберігати й затверджувати основи культурної системи дозволяють розглядати її не тільки як соціальний інститут професійної підготовки, але й як ефективний інструмент забезпечення духовної безпеки нації.

Загальним питанням щодо сутності сучасного університету, його функцій у сьогоденному суспільстві та напрямів його модернізації присвячено роботи таких відомих українських і зарубіжних авторів як В. П. Андрущенко, В. І. Байденко, Д. Бок, Л. В. Губерський, О. С. Запесоцький, А. Є. Конверський, В. Г. Кремень, К. Хюфнер, А. О. Ярошенко та ін. Проте, не заважаючи на всю популярність означеної проблематики, її дослідники підкреслюють, що в ситуації сучасної світоглядної кризи значно більше уваги приділяється прикладним, навіть технічним, аспектам питання розвитку освіти, визначенню різноманітних засобів і методик такого розвитку, – в той час як більш глобальні, більш фундаментальні проблеми, що стосуються філософського визначення, насамперед, світоглядних ідеалів і цінностей, на яких має базуватися вся система сучасної вищої освіти України, страждають від дефіциту дослідницької уваги [1]. Дослідження академічних цінностей університетської освіти в контексті ринкових перетворень українського суспільства і становитиме мету даної статті.

За останні десятиліття практично всі сфери суспільного життя піддалися глибокій трансформації. В даний час Україна переживає, на думку дослідників, системну кризу, частиною якої є криза духовна. Насторожують сучасні модернізаційні процеси: запозичення й упровадження економічних та політичних моделей, руйнування базових цінностей культури, маніпулювання суспільною свідомістю за допомогою ЗМІ.

Останніми роками істотно постраждав і вітчизняний інститут освіти. Державна освітня політика з кінця минулого століття мала певні недоліки – це скорочення фінансування вищої школи, перегляд цілей і цінностей освіти тощо. Не до кінця продумані реформи 90-х рр. змінили зміст, форми і методи виховання, саме відношення до досягнень радянської педагогіки. Крім того, переосмислення ідеалу "всесторонньо розвиненої особистості" призвело до ліквідації інституту виховання, практично повного виключення його із загальноосвітньої і професійної школи.

Дискусії про цілі, методи, ролі, функції, суть освіти продовжується з моменту її виникнення. Достатньо традиційним є розуміння цілей освіти (що витікає з принципів класичної західноєвропейської філософії) як розкриття і розвитку закладених у людині природних властивостей, здатності до подальшого вдосконалення, формування моральних якостей, що сприяють служінню людям, суспільству, державі. В Україні з XVIII ст. освіта розуміється як усебічний, гармонійний розвиток "природних" здібностей людини. як соціальний інститут суспільства, відповідальний за підготовку кваліфікованих фахівців, з властивими йому цілями: підготовки випускника до продуктивної роботи за фахом; розвитку можливості отримання подальшої освіти; розвитку культури соціальної поведінки [2]. Можна виділити низку інших цілей вищої освіти, проте, їх розуміння дослідниками сьогодні також досить суттєво відрізняється. Хотілося б відзначити інше – на даний час система вітчизняної вищої освіти має лише одну – якщо не єдину, то переважну – установку або мету: професіональну підготовку особистості. Хоча, звернувшись до історії, можна побачити, що історії університетів було замало моментів, коли б вони обмежувалися тільки передачею знань. Не дивлячись на всі зміни, що відбуваються впродовж декількох років з системою освіти, однією з функцій сучасного університету досі вважається передача систематизованих наукових знань і навчання способам їх застосування в практичній діяльності. Результатом освітньої діяльності в даному випадку є сукупність наукових знань у якійсь галузі. На другий план відходить розуміння того, що освіта як соціальний інститут, що здійснює соціалізацію людини, здатна не лише транслювати знання, але й виробляти їх, забезпечувати всебічну готовність до практичної професійної діяльності, здійснювати адаптацію індивіда до вимог суспільства, сприяти саморозвитку особистості, виступати гарантом розвитку держави. На даному етапі ці принципи залишаються, скоріше, якоюсь теоретичною настановою, не реалізованою на практиці.

Сьогодні людство перейшло до іншого типу ставлення до соціальної спадщини: від передачі "колишніх зразків" до підготовки оволодіння методами і змістом пізнання і практики, яких раніше не існувало. Класична система освіти, що готує людину, яка знає, але не є обізнаною, людину, так би мовити, виховану, але не культурну, виявилася до цього не готовою. Розвиток суспільства висуває більш високі щодо освіти. Світова освітня спільнота відповідно робить спроби з вироблення знань.

На Міжнародному конгресі з технічної та професійної освіти під егідою ООН в рамках проблем з освіти, науки і культури в ХХІ ст. в м. Сеул Республіки Корея 26 квітня 1999 р. було заявлено, що сучасна освіта повинна базуватись на принципах:

- 1) навчання знанням;
- 2) навчання практичним навичкам;
- 3) навчання життю в суспільстві;
- 4) навчання основам існування [3].

Темп змін, що відбуваються сьогодні, ускладнює підготовку висококваліфікованого фахівця, оскільки виявляється практично неможливим передбачити хід розвитку технологій на момент закінчення студентом вищого навчального закладу. На думку дослідників, це питання можна вирішити не запровадженням нових вимог щодо підготовки людини, а фундаменталізацією освіти, що припускає зміцнення позицій універсального знання, на основі якого людина здатна змінювати свою діяльність відповідно до ситуації. Конкретніше фундаменталізація розуміється як формування цілісного, узагальнювального знання, яке здатне перетворюватися на єдину світоглядну систему [4]. Сформувалося уявлення, що вузька спеціалізація не відповідає вимогам сучасного суспільства; важливим моментом в процесі навчання є можливість навчити здатності вчитися, вмінню працювати з інформацією, що постійно змінюється. Звідси розуміння того, що освіта має бути універсальною й не замикається в національних межах, – але для цього необхідна сильна державна політика у сфері освіти, а також узгоджені плани та програми.

Відповідно, за сучасних умов виникає нове розуміння взаємодії освіти і держави. Основою освітньої діяльності у нашій країні тривалий час був державний сектор. Сьогодні ж розповсюджується думка, що в сучасній ситуації можлива і необхідна його "реорганізація на підприємницьких основах, створення системи державного і суспільного регулювання, дерегламентація" [5], а також множинність джерел фінансування. Але, маємо додати, держава повинна при цьому зберегти за собою пріоритет у фінансуванні освіти, фінансовій підтримці студентів, залученні позабюджетних коштів, в забезпеченні взаємодії системи освіти з суспільством, економікою.

І тут постає важливе питання – *зміна академічних цінностей університету* як один із проявів його взаємодії з державою на тлі сучасних тенденцій. Оскільки вища освіта довгий час залишалася суспільним благом, і її фінансування повністю проводилося державою, в силу відповідності цієї своєї характеристики як суспільного блага вона була загальнодоступною – людина могла споживати її, не утісняючи можливостей інших людей. І, виходячи з характеристик, як зазначає німецький дослідник К. Хюфнер, доступ до суспільного блага не обмежений єдиним споживачем чи групою споживачів, або через те, що їх споживають інші [6].

Іншими словами, освіта як суспільне благо не могла приносити прибутку, бо доступ до неї не міг бути обмежений. Але сучасна ситуація

істотним чином змінилася – доступність вищої освіти страждає через недостатність державного фінансування. Через відсутність фінансової підтримки державні вузи вимушені шукати джерела прибутків самостійно, беручи певну оплату за навчання. Багато освітніх установ частково перейшли на самоокупність, тому частина населення особисто оплачує освіту, що підтверджує її статус як освітньої послуги. Таким чином, на даний час далеко не кожний має можливість отримання вищої освіти.

Проте, в "Загальній декларації прав людини" обумовлено право на освіту: "Вища освіта повинна бути однаково доступною для всіх на основі здібностей кожного" [7]. Уточнюється, що доступ до вищої освіти не обмежується такими ознаками як расова приналежність, стать, мова, віросповідання, соціальний статус, фінансовий статус або політичні погляди [8]. Здійснення права на вищу освіту гарантується їй у затвердженому Генеральною Асамблеєю ООН в 1966 р. Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права: "Вища освіта повинна бути зроблена однаково доступною для всіх на основі здібностей кожного шляхом вжиття всіх необхідних заходів і, зокрема, поступового запровадження безплатної освіти" [9]. Звідси, визнання вищої освіти правом людини веде до необхідності визнання її суспільним благом, доступним для всіх, хто володіє достатніми здібностями.

Ми знову повертаємося до того, що забезпечення рівного доступу до вищої освіти законодавчо затверджено, теоретично можливо, але в українській (також у всесвітній) практиці освіта все більше набуває статусу послуги. Вищі навчальні заклади, переходячи на комерційну основу, автоматично стають не підзвітними державі; відпадає необхідність у державних освітніх стандартах, що приводить до різкого падіння якості освіти в цілому й не підвищує конкурентоздатності вищої освіти України на світовій арені.

Згадані вище зміни в системі вищої освіти України є віддзеркаленням сукупності ряду процесів: частково – інтеграції до світової спільноти та глобалізації, частково – результатом проведення внутрішньодержавної політики та власне розвитку країни. Причину перетворень освітньої системи можна вбачати у кризі освіти, в модернізації в мажах Болонського процесу, у впливі глобалізації. Але в цілому – це сукупність дії процесів ззовні й наслідків розвитку самої держави. Зміни світоглядних, ціннісних орієнтирів життя суспільства з останніх десятиліття відбилися на розумінні суті і ролі освіти в державі. Збільшення витрат на освіту, втрата нею загальнодоступності призвели до розшарування суспільства. Освіта більше не сприяє згладжуванню соціальної нерівності, безробіття, бідності. Сьогодні практично в усіх країнах найгостріше стоїть питання про державне фінансування, роль і функції держави у сфері освіти, про співвідношення державного і приватного сектора в освіті.

Ринкові відносини торкнулися всіх сфер суспільного життя. У зв'язку з цим констатуються негативні тенденції, що превалюють в українській державі: набуття економікою боргового характеру; нестійкість політичної

організації суспільства; криміналізація соціуму; низькі показники рівня життя населення; розшарування суспільства; становлення ідеології суспільства споживання; руйнування традиційної системи цінностей тощо. Звідси невідповідність цілей реформ, що проводяться в межах модернізації, і кінцевих результатів. Сферу освіти також торкнулися ринкові відносини. Будучи не в змозі достатньо швидко адаптуватися, система освіти почала змінюватися, переймаючи нові моделі і методи без прогнозування й урахування національних особливостей.

В комерціалізації освіти можна вбачати неоднозначні тенденції, які деякими дослідниками трактуються навіть як позитивні: отримання університетом додаткових прибутків, залучення приватних інвесторів, забезпечення більш тісної взаємодії з суспільством, побудова освітньої діяльності з урахуванням його вимог. Проте, важко не звернути увагу на те, що ці тенденції породжують суперництво між навчальними закладами. Слідуючи вимогам ринку, університет здатний надавати різні навчальні програми, але рідко якісні, тому комерціалізація ставить під сумнів основні принципи академічної діяльності університету. На думку Д. Бока, один із негативних проявів комерціалізації освіти – втрата репутації університету та зниження якості науково-педагогічної роботи [10]. В даному випадку на роботу можуть бути прийняті викладачі без урахування педагогічних та наукових здібностей, але які мають можливість об'єктивної оцінки роботи студентів, оскільки освіта та оцінки стають об'єктом купівлі-продажу. В результаті комерціалізації страждає гуманітарна освіта, що скорочується за рахунок збільшення спеціальних дисциплін, які, ймовірно, здатні зробити диплом фахівця привабливішим на ринку праці. Кожен, хто оплачує власне навчання у вищому навчальному закладі, отримує диплом фахівця незалежно від рівня здібностей і об'єму та якості отриманих знань. Таким чином, створюється тільки видимість навчання і навчальний заклад та людина виявляються втягнутими у виконання взаємовигідної угоди.

Так само змінюються принципи науково-дослідної роботи, яка втрачає такі характеристики як об'єктивність, точність, відкритість, незалежність – загалом, усе те, що вкладалося Р. Мертоном у поняття наукового етосу [11]. В цілому, в суспільстві зростає недовір'я та критичне ставлення до навчальних закладів, падає престиж і цінність університетської освіти, що ставить під загрозу й університетську автономію.

Таким чином, поширення ринкових відносин відбилосся на зміні суті освіти. Однозначно трактувати даний перехід не можна, але виявляються такі тенденції як відсутність механізмів регулювання відносин у даній сфері, відсутність цілеспрямованої освітньої політики, падіння якості освіти, невизначеність функції та цілей освіти. Таке положення згубне як для держави, так і для суспільства й особистості. Усвідомлення цього не є новим. Але існує певний парадокс – чим більшою мірою кризові явища проявляються в економіці та політиці, тим менше

значення надається сфері освіти... Це приводить до залишкового принципу фінансування, зміщення акцентів з фундаменталізації освіти на вузьку спеціалізацію, скороченню дослідницьких та освітніх програм. Як наслідок маємо невідповідність освітньої системи сучасним вимогам ринку праці, промисловості, науки, суспільства, що спостерігається у сфері української освіти сьогодні.

У вітчизняній освітній практиці переважає установка на пасивне засвоєння матеріалу, на механічне запам'ятовування інформації. У зв'язку з цим сьогодні виявляється суперечність – при традиційному змісті та формі пред'являються нові вимоги до результату та цілей освіти. Формується розуміння того, що традиційна модель освіти стає все менш ефективною та підлягає перегляду, що освіта сьогодні – це здатність навчатися, самостійно отримувати нові знання. Важливо пам'ятати, що вища освіта не зводиться до спеціалізації, а скоріше полягає в навчанні методам отримання знань і їх генерації. Для ефективного функціонування система освіти повинна враховувати швидкі зміни й відповідати темпам розвитку сучасного суспільства.

Сьогодні у вітчизняній системі освіти існує ще й проблема відсутності індивідуалізованого і особистісно-орієнтованого підходу до навчання. При масовій освіті це не виявляється можливим, а тому не розвиваються здібності кожного, отже, немає можливості бачити метою університету формування гармонійно розвиненої особистості. Існували й існують проекти, які покладають надії щодо вирішення цієї проблеми на комп'ютеризацію освіти, яка, в даному розумінні, здатна забезпечити індивідуальне навчання, розширити освітні можливості студента. Стверджується, зокрема, що завдяки інформатизації буде можлива підготовка кваліфікованого фахівця для роботи в області інформаційної економіки й бізнесу; інформатизація освіти сприятиме й збільшенню конкурентоздатності українських випускників на світовому ринку праці. Відповідність рівня освіти світовим стандартам забезпечуватиметься формуванням інформаційної культури в українському суспільстві. Ця проблема актуалізується на тлі входження цивілізації в постіндустріальний період її розвитку; проте, ми змушені поставити під сумнів дане твердження, оскільки важко вважати комп'ютеризацію вирішальним чинником. Використання комп'ютера в навчанні, можливо, вирішуючи частину проблем технічного характеру, породжує й низку нових, і при цьому залишає нерозв'язаними ключові питання, пов'язані з метою та ідеалами як освіти, так і суспільства в цілому.

Адже, якщо говорити про характеристику наявної ситуації, на даний час загублений ідеал єдиної європейської культури і європейської раціональності. На зміну їм прийшов "мультикультуралізм" як сукупність безлічі культур і субкультур, а разом з ними і велика кількість педагогічних практик. Освіта, що склалася в XIX ст., ґрунтується на принципі гармонійного розвитку особистості та мала за мету формування людини знаючої, розумної. Але події XX ст. привели до зміни

основ культури та майже всіх соціальних інститутів. Неоднорідність культури приводить до формування різних підходів до освіти. Звідси множинність розумінь суті освіти та складність цілісного її осмислення – а відсутність такого осмислення приводить до непотрібності всіх реформ та інновацій у сфері освіти. Тому більшість досліджень і реформ у сфері освіти стосуються вузьких областей і окремих аспектів, і часто не приносять очікуваних результатів.

В умовах ринку навчальні заклади відстоюють власну конкурентоздатність, привертають нові джерела фінансування, переходять на підприємницьку основу. Університет, що перейшов на комерційну основу, вибудовуватиме власну діяльність відповідно до запитів суспільства, керуючись його інтересами. Відповідно, мало шансів на виживання отримують дисципліни і дослідження, позбавлені комерційної привабливості. І цьому важко дати однозначну позитивну оцінку.

Отже, можна зробити висновок, що ринкові відносини породжують, окрім іншого, необхідність самоідентифікації університету. Загострюються питання збереження ним власних функцій, підтвердження власної конкурентоспроможності. В цілому, змінюються основоположні характеристики освіти: вона втрачає статус суспільного блага, невід'ємного права людини. З боку держави відчувається незацікавленість у сфері вищої освіти як чиннику розвитку суспільства. В ХХІ ст. традиційні академічні цінності університету виявилися нездатними протистояти ринковим імперативам.

Університет як соціальний інститут знаходиться на перетині інтересів різних соціальних груп – громадського суспільства, ринку праці, держави, особистості. Він постійно випробовує їх вплив на собі та прагне реалізувати їх потреби. Необхідно розуміти, що, взаємодіючи з різними соціальними суб'єктами і відстоюючи свою незалежність від політичного та економічного впливу, університет може зберегти власну сутність. Тому його цінностями мають стати інституційна автономія, як здатність самостійно визначати свої цілі, обирати шляхи й ухвалювати рішення для їх досягнення, і академічна свобода – свобода щодо проведення досліджень та викладання. Не дивлячись на трансформацію ціннісних орієнтацій, на розвиток ринкових відносин та глобалізаційних процесів, на теперішній час інституційна автономія й академічна свобода залишається необхідними принципами університетської діяльності.

1. Губерский Л. В. Философские основания современного образования: проблемы и перспективы // Сучасна українська філософія: традиції, тенденції, інновації : зб. наук. праць / відп. ред. А. Є. Конверський, Л. О. Шашкова. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2011. – С. 87.
2. Байденко В. И. Модернизация профессионального образования: современный этап. – М. : Европейский фонд образования, 2003. – С. 123.
3. Lifelong learning and training: a bridge to the future [Електронний ресурс] // Second International Congress on Technical and Vocational Education. – Режим доступу : <http://www.unesco.org/education/educprog/tve/nseoul/docse/cove.html>.
4. Садовников Н. Фундаментализация как стратегическое направление модернизации содержания вузовского образования // Вестник высшей школы. – 2005. – № 4. – С. 29-31.
5. Залесоцкий А. С. Образование: философия, культурология, политика. – М. : Наука, 2002. – С. 42.
6. Хюфнер К. Высшее образование как общественное благо: методы и

форми его предоставления // Высшее образование в Европе. 2003. – Том XXVIII, № 3. 7. Загальна декларація прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.gada.gov.ua/laws/show/995_015. – Ст. 26, п.1. 8. Там само. – ст. 2. 9. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.gada.gov.ua/laws/show/995_042. – Ст. 13, п.2. 10. Бок Д. Плюсы и минусы коммерциализации [Електронний ресурс] / [пер. с англ. Д. Бок] // Отечественные записки. – 2003. – № 6(15). – Режим доступу : <http://www.strana-oz.ru/2003/6/plyusy-i-minusy-kommercializacii>. 11. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура. – М. : АСТ, 2006. – С. 769–772.

Надійшла до редколегії 15.03.13

Е. А. Пинчук

ЦЕННОСТИ УНИВЕРСИТЕТА В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ: ВЫЗОВЫ И УГРОЗЫ

Рассматривается трансформация академических ценностей университетского образования под воздействием рыночных отношений. Определяются как позитивные, так и негативные стороны коммерциализации научной и преподавательской деятельности, вызовы и риски, связанные с современными направлениями модернизационных процессов в системе высшего образования.

Ключевые слова: философия образования, академические ценности, глобализация, модернизация образования.

Ye. A. Pinchuk

THE VALUES OF THE UNIVERSITY IN MODERN SOCIETY: CHALLENGES AND THREATS

The transformation of academic values of university education under the influence of the market relations is being considered. Both positive and negative sides of commercialization of research and teaching activity are defined, as well as calls and risks related to contemporary trends of modernization processes in the system of higher education.

Keywords: philosophy of education, academic values, globalization, modernization of education.